

บทสรุป ปัญหา และข้อเสนอแนะ

ปัจจัยด้านวัฒนธรรมซึ่งได้แก่ เชื้อชาติ ภาษา และศาสนา ทำให้เกิดรูปแบบการตั้งถิ่นฐานและภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม เฉพาะพื้นที่ในลักษณะของละแวก ย่าน หรือชุมชน เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานครซึ่งนับถือศาสนาอิสลามและมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ต่างจากชาวไทยพุทธส่วนใหญ่ในสังคม เมืองกรุงเทพฯ นำไปสู่การวิจัยเรื่อง "การตั้งถิ่นฐานของชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานคร"

จุดมุ่งหมายของการศึกษา ก็เพื่อรู้ถึงประวัติความเป็นมาของชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานคร รวมถึงการตั้งถิ่นฐาน ในรูปของที่ตั้ง ขนาด การกระจาย การใช้ที่ดินที่อยู่อาศัย และสภาพความเป็นอยู่ ตลอดจนศึกษาปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนไทยมุสลิมกับพื้นที่อื่น ๆ ในกรุงเทพมหานคร ทั้งนี้ สมมติฐานการวิจัยคือ

1. การตั้งถิ่นฐานของชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานคร มีความสัมพันธ์โดยตรงกับมัสยิด ซึ่งเป็นศาสนสถานสำคัญของชาวไทยมุสลิม

2. ศาสนาอิสลาม มีอิทธิพลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐานและวิถีการดำรงชีวิตของชาวไทยมุสลิมในชุมชน เขตกรุงเทพมหานคร

วิธีการสำคัญในการศึกษา ได้แก่ การเก็บข้อมูลทั้งปฐมภูมิ และทุติยภูมิ สำหรับข้อมูลปฐมภูมิตั้งจำนวน 250 คราวเรือนที่ใช้ในการศึกษาวิจัยได้มาจากการสัมภาษณ์ครัวเรือนอิหม่าม กรรมการมัสยิด และสัปบุรุษ ในชุมชนไทยมุสลิมกรุงเทพมหานคร ทั้งในเขตชั้นในชั้นกลาง และชั้นนอก ส่วนข้อมูลทุติยภูมิได้จากหน่วยงานทั้งที่เป็นส่วนราชการ และเอกชน ผลการศึกษาวิจัยอาจสรุปได้ดังนี้

ด้านความเป็นมาของชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานคร กลุ่มแรก ๆ อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยาช่วงระยะเวลาการเสียกรุงครั้งที่สอง ซึ่งได้แก่ ไทยมุสลิม เชื้อสายเปอร์เซีย ปัจจุบันอาศัยอยู่เป็นชุมชนในเขตบางกอกใหญ่ เขตธนบุรี และเขตบางกอกน้อย ส่วนไทยมุสลิม

เชื้อสายจามหรือ เขมรซึ่ง เดิม เคย เป็นทหารอาสารบในสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้อพยพหลบภัยมาอาศัย อยู่เขตชานกรุง เทพฯ สมัยนั้น ปัจจุบัน เป็นชุมชนไทยมุสลิมขนาดใหญ่หลายชุมชนใน เขตพญาไท กลุ่มที่สอง เป็นมุสลิมจำนวนมากจากปัตตานี และหัว เมืองใกล้เคียงที่ถูกอพยพมาในสมัยต้น กรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งกลุ่มนี้กระจายอยู่ในเขต ยานนาวา พระโขนง บางกะปิ มีนบุรี หนองจอก และราษฎร์บูรณะ นอกนั้นเป็นมุสลิมกลุ่มเล็ก ๆ ได้แก่ มุสลิมเชื้อสายอินโดนีเซียที่ เข้ามาตามวิเทโศบายของพระบาทสมเด็จพะจุลจอมเกล้าฯ เมื่อคราวเสด็จประพาสชวา ปัจจุบัน กลุ่มนี้อยู่ใน 3 ชุมชนของเขตพญาไท ปทุมวัน และยานนาวา กลุ่มสุดท้าย เป็นมุสลิมเชื้อสาย อินเดียน ซึ่งมีอยู่บ้างในเขตบางรัก มุสลิมกลุ่มนี้เดิม เป็นพ่อค้า ต่อมาจึงได้ตั้งถิ่นฐาน หรือสมรส อยู่กึ่งกับหญิงไทย

ด้านลักษณะทั่วไปของชุมชนไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานคร ซึ่งมีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง ชุมชน และมีความสำคัญในชีวิตทุก ๆ ด้านของมุสลิม พบว่า ปัจจุบันมีมัสยิดในกรุงเทพมหานคร จำนวน 152 แห่ง กระจายอยู่ในพื้นที่ 19 เขต จาก 24 เขตของกรุงเทพฯ มัสยิดส่วนใหญ่ จะอยู่ในเขตทางตะวันออกของกรุงเทพฯ โดยมีจำนวนมากตามลำดับในเขตหนองจอก พระโขนง มีนบุรี และเขตบางกะปิ และจากการพิจารณาการกระจายตามระยะห่างจากศูนย์กลางพบว่า มัสยิดส่วนใหญ่ตั้งอยู่ไกลกว่า 10 กิโลเมตรจากจุดศูนย์กลางของกรุงเทพมหานคร รูปแบบการ กระจายของชุมชนไทยมุสลิมซึ่งน่าจะเป็นลักษณะดังกล่าวข้างต้นซึ่ง เป็นไปตามการกระจายของ มัสยิดด้วย

การวิเคราะห์การกระจายตัวของมัสยิดซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนไทยมุสลิม โดยวิธี Nearest-Neighbor Analysis พบว่า ชุมชนไทยมุสลิมทั้งในเขตชั้นใน ชั้นกลาง และชั้นนอก ของกรุงเทพมหานคร มีลักษณะการกระจายเป็นแบบสุ่ม (Random Distribution) โดยมี ลักษณะเด่นชัดที่สุดในเขตชั้นนอก

เมื่อพิจารณาถึงขนาดของชุมชนไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานคร จากจำนวนสับปะรุชที่ มา ประกอบพิธีทางศาสนาในวันศุกร์เป็นปกติประจำมัสยิด พบว่า มากกว่าครึ่งหนึ่งของชุมชนไทย มุสลิมในกรุงเทพมหานครมีขนาดเล็ก กล่าวคือ มีสับปะรุชมาประกอบพิธีทางศาสนาในวันศุกร์น้อยกว่า 100 คน ชุมชนขนาดเล็กนี้ ส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตชั้นนอก ทั้งนี้เพราะเขตชั้นนอกส่วนใหญ่ เป็นพื้นที่เกษตรกรรมซึ่งมีปัญหาด้านการคมนาคม ฉะนั้น เพื่อเป็นการลดระยะทางในการ เดินทาง ไปประกอบพิธีที่มัสยิดอื่นซึ่งห่างไกล จึงมีการสร้างมัสยิดขนาดเล็กขึ้นใหม่จำนวนมาก ส่วนชุมชน

ไทยมุสลิมขนาดปานกลาง ซึ่งมีสัปปุรุสประกอบพิธีทางศาสนาในวันศุกร์เป็นปกติระหว่าง 100-300 คน มีจำนวนหนึ่งในสามของชุมชนไทยมุสลิมทั้งหมดในกรุงเทพฯ มากกว่าครึ่งหนึ่งของกลุ่มนี้อยู่ในเขตชั้นกลาง เช่นเดียวกับชุมชนขนาดใหญ่ ซึ่งมีสัปปุรุสประกอบพิธีในวันศุกร์จำนวน 301-500 คน ก็ปรากฏจำนวนมากในเขตชั้นกลาง สาเหตุที่มีชุมชนขนาดปานกลางและขนาดใหญ่ในเขตชั้นกลางจำนวนมาก เนื่องจากมีจำนวนชาวไทยมุสลิมอาศัยอยู่มาก บ้านพักอาศัยในเขตชั้นกลางก็ไม่หนาแน่นมากนัก และมีการคมนาคมสะดวกทั่วถึง รวมทั้งที่ตั้งของมัสยิดส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในเส้นทางคมนาคมสำคัญ สำหรับชุมชนไทยมุสลิมขนาดใหญ่มาก มีสัปปุรุสประกอบพิธีทางศาสนาในวันศุกร์มากกว่า 500 คน มีเพียงแห่งเดียวในเขตภูเขาโต ซึ่งเป็นชุมชนเก่าแก่ของชาวไทยมุสลิมตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์

อายุของชุมชนไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานคร ซึ่งพิจารณาจากปีที่สร้างมัสยิดขึ้น เป็นครั้งแรกในชุมชน พบว่า ประมาณครึ่งหนึ่งของชุมชนไทยมุสลิมในกรุงเทพฯ เป็นชุมชนที่มีอายุน้อยกว่า 50 ปี และชุมชนไทยมุสลิมที่มีอายุระหว่าง 50-100 ปี มีจำนวนทั้งหมด 31 แห่ง ชุมชนดังกล่าวเกือบทั้งหมดกระจายอยู่ในเขตชั้นนอกและเขตชั้นกลางเช่นกัน ทั้งนี้ น่าจะเป็นผลจากการขยายตัวของมัสยิดจากจำนวนสัปปุรุสที่เพิ่มมากขึ้น ทำให้เกิดชุมชนใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นในเขตชานเมืองกรุงเทพฯ สำหรับชุมชนไทยมุสลิมที่มีอายุระหว่าง 101-200 ปี มีจำนวนทั้งหมด 25 แห่ง ส่วนใหญ่ยังคงอยู่ในบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานในระยะแรกเริ่มของบรรพบุรุษไทยมุสลิมสายต่าง ๆ ในกรุงเทพมหานคร โดยมีจำนวนมากที่สุด 10 แห่งในเขตชั้นใน และจำนวน 9 แห่งในเขตชั้นนอก สำหรับชุมชนไทยมุสลิมที่มีอายุมากกว่า 200 ปี เกือบทั้งหมดเป็นชุมชนที่มีบรรพบุรุษอพยพมาจากกรุงศรีอยุธยาซึ่งได้แก่ชุมชนมัสยิดต้นสน บางหลวง และลาดบัวขาว

ในด้านวัสดุก่อสร้างของมัสยิดในกรุงเทพมหานครนั้น พบว่าประมาณร้อยละ 60 ของมัสยิดทั้งหมดในกรุงเทพฯ ก่อสร้างด้วยคอนกรีต มัสยิดที่สร้างครั้งเดียวไม่มีเพียง 6 แห่ง และสร้างด้วยไม้มีจำนวน 40 แห่ง จำนวนนี้ ครึ่งหนึ่งอยู่ในเขตชั้นนอก และอีกเกือบครึ่งอยู่ในเขตชั้นกลาง มัสยิดที่สร้างด้วยไม้ นี้ มักเป็นมัสยิดเก่าและมีขนาดเล็กซึ่งสัปปุรุสที่อาศัยในชุมชนส่วนใหญ่มีฐานะยากจน

สำหรับการใช้ที่ดินที่สำคัญในบริเวณชุมชนไทยมุสลิมกรุงเทพมหานครนั้น นอกจากเป็นที่ตั้งของมัสยิดแล้ว ในชุมชนมักจะมีโรงเรียนศาสนา โดยเฉพาะใน เขตชั้นนอกและ เขตชั้นกลาง การใช้ที่ดินที่มีมากรองจากโรงเรียนศาสนาได้แก่ สุสาน ซึ่งมีจำนวน 74 แห่ง ส่วนใหญ่อยู่ในเขตชั้นกลางและชั้นนอก ทั้งนี้เนื่องจากทั้งสองเขตมีพื้นที่มากกว่าเขตชั้นใน นอกจากนั้น ยังมี การใช้ที่ดินประเภทอื่น ๆ เพื่อบริการชุมชนบริเวณใกล้เคียงด้วย เช่น โรงเรียนราษฎร์ โรงเรียนสังกัดกรุงเทพมหานคร ที่จัดเก็บผลประโยชน์ ทั้งนี้มีมัสยิดในเขตชั้นกลาง และเขตชั้นนอกของกรุงเทพมหานคร มักมีการใช้ที่ดินประเภทนี้มากกว่าเขตชั้นใน

ส่วนผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลจากประชากรตัวอย่างจำนวน 250 ครีว เรือน จากการออกเก็บข้อมูลปฐมภูมิภาคสนาม พบว่า ประชากรตัวอย่างส่วนใหญ่ประมาณสองในสาม เป็นเพศชาย และประมาณร้อยละ 80 มีอายุมากกว่า 30 ปี และสมรสแล้วโดยมีการศึกษาระดับไม่เกินประถมศึกษา แต่มีความรู้ทางด้านศาสนาพอประมาณ และส่วนใหญ่ประกอบอาชีพที่มีรายได้ต่ำ เช่น อาชีพรับจ้าง ครูสอนศาสนา เกษตรกร เป็นต้น ทำให้รายได้เฉลี่ยต่อเดือนของประชากรตัวอย่างจำนวนประมาณร้อยละ 80 ของทั้งหมดต่ำกว่า 4,900 บาท ซึ่งเป็นรายได้เฉลี่ยของประชากรโดยทั่วไปในกรุงเทพมหานคร ทั้งนี้ประมาณร้อยละ 43 มีรายได้เฉลี่ยต่ำกว่า 2,000 บาทต่อเดือน ฉะนั้นประชากรตัวอย่างส่วนใหญ่จึงมีฐานะยากจน อย่างไรก็ตามผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง มีบ้านพักอาศัยเป็นของตนเองในพื้นที่เช่าซึ่งมีขนาดเล็ก ส่วนสภาพบ้านพักอาศัยในชุมชนไทยมุสลิมมักเป็นบ้านเดี่ยว 2 ชั้น สร้างด้วยไม้มีสภาพเก่าและค่อนข้างเก่า

ผลการศึกษาด้านการย้ายถิ่นของประชากรตัวอย่าง พบว่า ผู้ย้ายถิ่นมักย้ายมาจากชุมชนไทยมุสลิมอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ย้ายจากชุมชนเขตชั้นในไปอยู่อาศัยในชุมชนไทยมุสลิม เขตชั้นกลางและ เขตชั้นนอกของกรุงเทพฯ และมักเป็นการย้ายถิ่นในระหว่างชุมชนไทยมุสลิมกลุ่มที่มีบรรพบุรุษเชื้อสายเดียวกัน ทั้งนี้ โดยมีเหตุผลการย้ายถิ่นที่สำคัญจากเรื่องการย้ายตามครอบครัวญาติมิตรและการสมรสเป็นสำคัญสำหรับการสมรสกับบุคคลต่างศาสนานั้น พบว่า ครีว เรือนของประชากรตัวอย่างประมาณเกือบครึ่งหนึ่งที่มีญาติสมรสกับบุคคลที่นับถือศาสนาอื่น และหลังการสมรสได้มีการเปลี่ยนศาสนาเป็นอิสลาม อย่างไรก็ตาม ประชากรตัวอย่างส่วนใหญ่ก็ยังคงมีความเห็นว่ามีมุสลิมควรสมรสกับมุสลิมด้วยกัน เนื่องจากมีพื้นฐานวัฒนธรรม และความเชื่อทางศาสนาอิสลามมาก่อน

สำหรับการพิสูจน์สมมติฐานประการแรกตามที่ได้ตั้งไว้ว่า "การตั้งถิ่นฐานของชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานคร มีความสัมพันธ์โดยตรงกับมัสยิด ซึ่งเป็นศาสนสถานสำคัญของชุมชนมุสลิม" สรุปได้ว่า ชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานครมีการตั้งถิ่นฐานเฉพาะกลุ่มของตน โดยสร้างมัสยิดเป็นศาสนสถาน เพื่อใช้ประกอบศาสนกิจซึ่งมองเห็นได้เด่นชัดกลางชุมชนหรือละแวกมัสยิดจึงมีลักษณะ เป็นศูนย์รวมของมวลมุสลิมและเป็นศูนย์กลางของชุมชน ดังปรากฏว่า มุสลิมกลุ่มตัวอย่าง เกือบทั้งหมดเห็นควรมีมัสยิดประจำชุมชนของตนโดยสมาชิกในชุมชน เป็นผู้ร่วมมือร่วมใจกันสร้าง และเมื่อสร้างเสร็จแล้วก็ตกเป็นของส่วนรวมในชุมชน ทั้งนี้ เกือบทั้งหมดของประชากรตัวอย่างยังยอมรับว่ามัสยิด เป็นศูนย์รวมและเป็นศูนย์กลางของชุมชนไทยมุสลิมที่ตนอาศัยอยู่ โดยที่มัสยิดเป็นศูนย์รวมทั้งทางจิตใจและทางสังคมของชุมชน ตลอดจนมีหน้าที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตทุก ๆ ด้านของมุสลิม เช่น การศึกษาให้คำแนะนำปรึกษา มีห้องสมุดหรือตู้หนังสือ มีการให้ยืมสิ่งของ ถ้วยชาม เป็นต้น นอกจากนี้ จากคำสถิติตารางไคสแคว์ที่พิสูจน์สมมติฐานดังกล่าว ล้วนมีนัยสำคัญ เกือบทั้งหมด ซึ่งสนับสนุนและยอมรับความสำคัญและการ เป็นศูนย์รวมของมัสยิดในชุมชนไทยมุสลิม ซึ่งไม่เพียง เป็นความเชื่อ เท่านั้น แต่ยังเป็นศูนย์รวมทางสังคม เศรษฐกิจและบริการอีกด้วย

ส่วนสมมติฐานประการที่สอง ที่ตั้งไว้ว่า "ศาสนาอิสลามมีอิทธิพลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐานและวิถีการดำรงชีวิตของชาวไทยมุสลิมในชุมชน เขตกรุงเทพมหานคร" นั้น ผลจากการศึกษาพบว่า ชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานครจะอาศัยอยู่รวมกลุ่มกัน เป็นชุมชน เฉพาะของตน แม้ว่าพื้นที่ข้างเคียงจะเป็นการใช้ที่ดิน เป็นย่านธุรกิจการค้า หรือ เขตที่พักอาศัย ตลอดจนพื้นที่เกษตรกรรมของกรุงเทพมหานครก็ตาม ชาวไทยมุสลิมก็จะมีเอกลักษณ์ในด้านรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน เป็นของตนเอง กล่าวคือ จะมีบ้านพักอาศัยอยู่รวมกัน เฉพาะกลุ่มมุสลิมที่นับถือศาสนาอิสลามด้วยกัน แม้จะอยู่ท่ามกลางสภาพแวดล้อมและคนส่วนใหญ่ที่ไม่ใช่มุสลิม ฉะนั้น จึงเห็นได้ว่ารูปแบบการรวมกลุ่มกันเป็นชุมชนไทยมุสลิมดังกล่าว เป็นรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่ได้รับอิทธิพลจากการนับถือศาสนาอิสลามด้วยกัน เป็นสำคัญ

ในด้านวิถีการดำรงชีวิตของชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานครนั้น เชื่อว่า บุคคลใดก็ตามที่อยู่ในวัฒนธรรมอิสลาม นั่นคือยอมรับนับถือศาสนาอิสลามจะต้องปฏิบัติตามบทบัญญัติแห่งอัลกุรอาน และจริยวัตร ด้วยจิตใจและความศรัทธา ทั้งนี้ เนื่องจากบทบัญญัติดังกล่าวเป็นธรรมนุญแห่งการดำเนินชีวิตของมุสลิม ฉะนั้น ชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพฯ ย่อมมีวิถีการดำรงชีวิตที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาอิสลาม กล่าวคือ จากข้อมูลของประชากรกลุ่มตัวอย่าง พบว่า ชาวไทยมุสลิม

ส่วนใหญ่ในชุมชน เขตกรุงเทพมหานครไปประกอบพิธีละหมาดในมัสยิดสม่ำเสมอ โดยที่ 4 เดือนครึ่งหนึ่งไปประกอบพิธีละหมาดในมัสยิดประจำชุมชนของคนทุกวัน และอีกประมาณหนึ่งในสามไปละหมาดที่มัสยิดของคนมากกว่าหนึ่งครั้งในสัปดาห์ การประกอบพิธีละหมาดดังกล่าว แสดงให้เห็นได้ว่าชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพฯ ปฏิบัติศาสนกิจจำนวนมาก และสม่ำเสมอ ซึ่งเป็นผลมาจากความเคร่งครัดในหลักปฏิบัติของศาสนา ทั้งนี้ จากการศึกษาครั้งนี้ ปรากฏว่า ประชากรตัวอย่างส่วนใหญ่ร้อยละ 81.2 เชื่อมั่นว่าตนเองมีความเคร่งครัดในหลักปฏิบัติของศาสนาอิสลามมาก ฉะนั้นจึงมีวิถีการดำรงชีวิต เป็นไปตามบทบัญญัติของศาสนาและพระมหาคัมภีร์อัลกุรอาน ซึ่งมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของมุสลิมในทุก ๆ ด้าน จึงกล่าวได้ว่าศาสนาอิสลามมีอิทธิพลต่อวิถีการดำรงชีวิตของชาวไทยมุสลิม ในชุมชนเขตกรุงเทพมหานครตรงตามสมมติฐาน

นอกจากความเคร่งครัดต่อหลักปฏิบัติในศาสนาอิสลามของชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานครแล้ว สภาพความเป็นอยู่ด้านอื่น ๆ ซึ่งแสดงถึงวิถีชีวิตที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาอิสลามด้วย ดังผลจากการศึกษา พบว่า ชาวไทยมุสลิมที่เป็นประชากรตัวอย่างส่วนใหญ่ มีการจัดครัวเรือนให้มีบรรยากาศแบบอิสลาม อาทิ มีภาพอักษรอาหรับ ภาพสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ มีการแต่งกายที่นิยมกันในหมู่มุสลิมโดยเฉพาะขณะประกอบศาสนกิจ เช่น การนุ่งโสร่ง การสวมหมวก และการมีเพื่อนสนิทส่วนใหญ่เป็นไทยมุสลิมด้วยกัน ตลอดจนความสัมพันธ์กับผู้คนในชีวิตประจำวันและที่ลึกซึ้งในฐานะเพื่อนสนิทซึ่งส่วนใหญ่เป็นไทยมุสลิม และการจัดซื้ออาหาร ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ประการหนึ่งของมุสลิม เหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นวิถีการดำรงชีวิตที่ดำเนินไปด้วยเหตุผลของการนับถือศาสนาเดียวกันหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า ศาสนาอิสลามมีอิทธิพลต่อวิถีการดำรงชีวิตของชาวไทยมุสลิมในชุมชนเขตกรุงเทพมหานคร

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานครจะเคร่งครัดในหลักศาสนา ซึ่งเห็นได้ชัดในวิถีชีวิตที่ดำเนินอยู่ภายในชุมชนไทยมุสลิมก็ตาม แต่ชาวไทยมุสลิมก็สามารถเข้าอยู่ในสังคมส่วนอื่น และมีความสัมพันธ์ด้วยการติดต่อหรือสมาคมกับชาวไทยที่นับถือศาสนาอื่นได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวไทยที่นับถือศาสนาพุทธซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในกรุงเทพฯ เนื่องจากความจำเป็นในการประกอบอาชีพ การซื้อสิ่งของเครื่องใช้ การเป็นเพื่อนบ้านหรือเป็นเพื่อนร่วมสถาบันศึกษาเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ชาวไทยมุสลิมในสังคมกรุงเทพฯ ดูเหมือนจะไม่มี ความแตกต่างจากชาวไทยที่นับถือศาสนาอื่นในหลาย ๆ ด้าน ทั้งนี้ เนื่องจากต่างก็มีจิตสำนึกในการเป็นคนไทยอย่างแน่นแฟ้น เช่นเดียวกับชาวไทยที่นับถือศาสนาอื่น ๆ โดยทั่วไป ซึ่งเป็นไปตาม

วัฒนธรรมไทยที่มีได้ยึดถือ เชื้อชาติ หรือศาสนาเป็น เครื่องแบ่งแยกสำหรับคนไทยด้วยกัน

ปัญหาและอุปสรรค

งานศึกษาวิจัยนี้ มีข้อจำกัดบางประการในด้านงบประมาณและระยะเวลาทำให้ไม่สามารถเพิ่มจำนวนประชากรตัวอย่างได้มากกว่านี้ และเนื่องจากความต้องการประชากรในหลายสถานภาพ จึงทำให้การ เก็บข้อมูลภาคสนามในบางชุมชนไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ เช่น อิหม่ามมีบ้านพักอยู่ชุมชนไทยมุสลิมอื่น กรรมการมัสยิด โดยเฉพาะนายทะเบียนมัสยิดระนอกบ้านหรือไปประกอบอาชีพ นอกจากนี้ ข้อมูลของจำนวนสัปบุรุษของชุมชนได้จากการคาดคะเน เป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้ เนื่องจากทะเบียนสัปบุรุษประจำมัสยิดส่วนใหญ่ยังไม่สมบูรณ์ ประการสุดท้ายคือ แบบสอบถามในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสมาชิกในครัวเรือน ไม่ได้ได้รับความร่วมมือเท่าที่ควรในการตอบแบบสอบถาม ทำให้ เป็นอุปสรรคต่อการวิเคราะห์ข้อมูลในส่วนนี้

ข้อเสนอแนะ

รัฐและหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องกับชุมชนไทยมุสลิมในด้านต่าง ๆ น่าจะให้การสนับสนุนชุมชนในหลายด้าน เช่น การให้เงินงบประมาณอุดหนุนต่อมัสยิดอย่างทั่วถึงของกรมการศาสนา ในกรณีของชุมชนไทยมุสลิมที่มีปัญหาสภาพแวดล้อมและการบริการสาธารณสุข พบว่า มีชุมชนไทยมุสลิมอีกหลายแห่งที่น่าจะได้รับการพัฒนา สำหรับด้านการศาสนาซึ่งมุสลิมทุกคนมีหน้าที่เผยแผ่ศาสนาที่น่าจะมีการ เสนอเรื่องราวในศาสนาและชุมชนมัสยิดในรูปของหนังสือหรือเอกสาร เผยแพร่อื่น ๆ ให้มากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ส่วนกรณีการศึกษาวิจัยในลักษณะ เดียวกันนี้น่าจะมีในจังหวัดอื่น ๆ ที่มีชาวไทยมุสลิมเป็นคณส่วนน้อยในพื้นที่